

İSLAM DÜŞÜNCESİNDE İLMİN KAYNAĞI, İMKANI VE SINIRLARI**THE SOURCE, POSSIBILITY AND BOUNDARIES
OF KNOWLEDGE IN ISLAMIC THOUGHT**

Yusuf Kenan ATILGAN *

Özet

Bilgi problemi, dünden bugüne insanın ilgi duyduğu en temel konulardan biri olmuştur. Bilginin mümkün olup olmadığı, mahiyeti, kaynağı, değeri ve konusu gibi meseleler sürekli gündemde tutulmuş ve üzerinde çeşitli değerlendirmeler yapılmıştır. İlim kavramı hem Allah'ın bir sıfatı olarak Allah için ve hem de yaratıkların ilmi için kullanılır. Bu anlamda ilmi iki kısma ayırmak mümkündür; Allah'ın her şeyi kuşatan sınırsız ilmi ve birde yaratıkların sınırlı olan ilmi. Peygamberlerin hem beşeri bilgileri, hem de kendi akıl ve tecrübeleri yanında vahiy kaynaklı nebevi bilgileri vardır. İnsanların ilimleri ise sonradan kazanılan ve doğuştan getirilen bilgiler olmak üzere iki türdür. Ledün ilmi Allah katından melek veya peygamber aracılığı olmadan Allah'ın diletiği kuluna verdiği ilim olup, sadece o ilme sahip olan kul sorumludur. Duyusal bilgi, insanların duyu organlarıyla algıladıkları şeyler, gaybla ilgili bilgi ise, duyu organlarının algı alanı dışında kalan hususların bilgisidir. Yalnızca Allah'ın bileceği gayblar olacağı gibi, belirli kişiler tarafından duyulup bilindiği halde, diğer insanlar tarafından bilinip idrak edilemeyen gayblarda olabilir.

Anahtar kelimeler: Bilgi, Duyusal Bilgi, Kaynak, Değer.

Abstract

Knowledge problem is one of the basic subjects that human being has been dealing with from past to present. Whether the knowledge is possible or not, it's content, source, value, theme etc. have been always put on the agenda and always been discussed. The concept of "ilm"(science) is used both as an attribute of God and to express the science of creatures. In this context, it is possible to separate the science into two parts: one is the God's endless and comprising knowledge, the other one is the limited knowledge of the creatures. Prophets have knowledge related to human life; they also have their own wisdom and experiences together with the special information that is only given to prophets obtained by means of divine inspiration. As for human beings, they have two types of knowledge: one comes with the birth and one acquired during the worldly life. Some claim that "İlm Ledun"(divi

* Öğretim Görevlisi, Muş Alparslan Üniversitesi. İslami İlimler Fakültesi., k.atilgan@alparslan.edu.tr

ne inspiration) is a kind of knowledge that is given to a special person chosen by the God and again given by the God himself without the mediation of a prophet or any angel. And only that particular person is responsible for that knowledge. Emotional information is the result of the senses human beings get by means of their sensory organs, but the information related to the unknown world- we call this world as “gayb”- can not be obtained by sensory organs. This information is beyond our senses. Some of this information is only known by God. However, there also may be some kind of information that can be felt or known by certain people, but others can not perceive it.

Keywords: Knowledge, Emotional Information, Source, Value.

Giriş

İnsan, Yüce Yaratıcı tarafından kendisine bahşedilen, “konuşan ve düşünen” varlık olma özelliğiyle tüm diğer yaratıklardan farklı kılınmıştır. Var olduğu andan günümüze gelinceye kadar insan, yaşadığı tarihi süreçte aklını ve duyularını, varlık dünyasındaki çeşitli konular üzerine yoğunlaştırmıştır. İnsandaki bilme merakı ve isteği ilmin ortaya çıkışına sebep olmuştur.

Bilgi, çok eski çağlardan beri insanları meşgul eden bir problem olmuştur. İlk çağlardan itibaren insanlar şu soruların cevabını aramıştır: Bilgi nedir? Hakikatin ve eşyanın bilgisi mümkün müdür? Mümkünse varlığın ne kadarını, hangi yollarla bilebiliriz? Elde edilen bilgilerin mahiyeti ve değeri nedir? (Pezdevi, 1963: 10). İnsanlık tarihi aynı zamanda düşüncenin tarihidir. Düşünce tarihi boyunca çeşitli ilimler ortaya çıkmış, bu ilimler de alt dallara ayrılmıştır. Yapılan çok çeşitli tasniflerin yanısıra günümüzde; “bilmek”ten üç tarzda bahsetmek mümkündür. Bunlardan birincisi; bilgiyi gerçek yönüyle kavrayarak bilme, ikincisi; Kur’an’ın açısından bilmedir. Üçüncü bakış açısı ise; bilme ve bizim bilme ile ilgili karşılaştığımız sorunlar ve ihtiyaç duyduğumuz meselelerdir.

Türkçe’de bilgi kavramı, ilim kavramının karşılığı olarak kullanılmaktadır. İslami terminolojide önemli bir yere sahip olan ilim kavramı bilgiden daha kapsamlıdır. Ancak çalışmamızda her iki kavram da ilim kavramı karşılığında kullanılacaktır. Gerek Arapça’da, gerekse Kur’an-ı Kerim’de ilim kavramı hem Allah hem de şuur sahibi varlıklar hakkında kullanılan müşterek bir kavramdır. (Bakara; 2/30-33, 129, 151; Nisa; 4/113; Maide; 5/110 vb). Kalam geleneğinde, “ilim” kavramı sürekli ilahi ve beşeri bilgi problemine atıfta bulunmuştur. Bu sebeple kalamcının sorusu neyin ilim olduğundan ziyade ilmin ne olduğu sorusudur. (Kutluer, 2000, XXII: 112)

Yüce Yaratıcı insanı yaratmış (Murselat, 77/20); başı boş bırakmamış (Kıyamet, 75/36); bir takım sorumluluklar yüklemiştir (Bakara, 2/21; Nahl, 16/36). Allah, Ebu Hanife’nin tabiriyle; kişinin dünyada ve ahirette lehine ve aleyhine (haklarını ve sorumluluklarını) olan şeyleri bilmesi’ni emretmiştir. Şüphesiz ki bu bilme işi yine “Allah sana kitabı ve hikmeti indirdi ve bilmediklerini sana öğretti.” (Nisa, 4/113) ayetinde belirtil-

diği üzere Allah'ın öğretmesiyle olmuştur. Bu süreçte Allah; *“Nitekim kendi içinizden size âyetlerimizi okuyan, sizi kötülüklerden arındıran, size Kitab'ı ve hikmeti talim edip bilmediklerinizi size öğreten bir Resûl gönderdik.”* (Bakara, 2/151) ayetiyle dini bilginin kaynağını belirtirken, *“İndirdiğiniz açık hükümleri ve doğru yolu biz, insanlara kitapta beyan ettikten sonra.”* (Bakara, 2/159) beyanıyla da dini bilginin mahiyetini bildirmiştir.

Yaklaşık on dört asır öncesinden günümüze kadar inananların ilim, fikir ve yorumlarının kaynağı Kur'an-ı Kerim olmuştur. Ancak, ilim kavramı ile kastettiğimiz “bilim” değil bir şeyi gerçek yönüyle kavrama anlamında “bilgi”dir. Kur'an-ı Kerim ayetlerini bilme ve yorumlamada (kabul görüp görmediği değerlendirmeye tabi olmakla birlikte) üç farklı bakış açısı ortaya çıkmış, kimileri ayetlerin zahirine, kimileri sadece batini yönüne, kimileri hem zahiri, hem de batini yönüne ağırlık veren bir metodu tercih etmişlerdir.

Bilginin, sadece görünen ve duyuyla algılanabilen bir yapıda olmadığı, meydana gelen olayların bir de algılanamayan ve bir bilgi olarak değerlendirilebilen başka bir yönünün daha olduğu da bazı Tasavvufçular tarafından dile getirilmiştir. Şüphesiz Kur'an-ı Kerim'in geçmiş, şimdi ve gelecekte haber vermesi onun Hz. Muhammed (s.)'e, kendisine gizli hiçbir şey bulunmayan Allah tarafından indirildiğine (Âl-i İmran, 3/3), kaynağın sadece O olduğuna delildir. Ancak, Kelam ve Tasavvufi kaynakları tarayıp, ilim hakkında yapılan çalışmaları da inceleyerek, “ilim” kavramına yüklenen manaları irdelemek suretiyle kelami açıdan eleştiriye dikkat çekerek konuyu ele alacağız.

İlim Kavramı ve İlim Sahipleri

I. İlim Kavramı

İlim; sözlükte bilme, bilgi, biliş, bir iş, konu, olay ve herhangi bir şey konusunda bilinen, malumat, anlamlarını taşımaktadır. Türkçe'de ilim kavramının karşılığı olarak bilgi kavramı kullanılmakta, bu da; “bilme”, “biliş” ve “tanıma” gibi anlamlara gelmektedir (İbn Manzur, 1990: XII-417; Develioğlu, 1982: 513; Doğan, 1996). Çünkü bilginin zıddı bilgisizlik ile ilmin zıddı cehalet aynı anlama gelmektedir. İlim kelimesi bilmek manasında bir mastar olup, bu tür mastarlar bir iş ve oluş bildirmektedirler. (Tunç, 1994: 20).

Terim olarak ilim; bir süje-obje ilişkisidir (Gölcük ve Toprak, 1998: 86). Kelam âlimleri “ilm”in tam bir tarifinin yapılabileceği konusunda ittifak içinde görülmemektedirler. Fahreddin Razi (ö.606/1210) “İlmin mahiyetinin zorunlu olarak bilinebileceği, tarifinin mümkün olmadığı” görüşündedir. Ona göre; “ilim” apaçık bir kavram olduğu için tarif edilemez (Topaloğlu ve Çelebi, 2010: 150). İmamü'l-Harameyn el-Cüveyni (ö.478/1085) ve Gazzali'ye (ö.505/1111) göre, ‘ilm’in tarifi zordur. İlim; “zıddına ihtimal verilmeyecek şekilde, manaları birbirinden ayırt etme sıfatıdır.” (Pezdevi, 1963: 10; Tehanevi, 1862: 36; Giridi, 1302: 15). İlimi; aklın ve duyuvarın sahasına giren her şeyin (mezkurun),

ilim sıfatına sahip olan kimseye tanınmasını sağlayan sıfattır. (Nesefî, M, 1993, I:11; Bağdadi, A.K. 1928: 5; Cüveynî, 1996: 27-35; Bâkıllanî, 1957: 6), şeklinde biraz daha kapsamlı tanımlayan kelamcılar da vardır.

Kelamcılar, bilginin tanımının yapılıp yapılamayacağı noktasında ister yapılabilir desinler ister yapılamaz desinler, bilgiyi tanımlamaya çalışmışlar ya da yapılan tanımlardan birisini kabul etmişlerdir. Kelamda bilginin ne olduğu konusunda fikir birliğine varılmış tek bir tanım yapılamamıştır (Özcan, 1993: 32). Bilgi, kelamcılar tarafından farklı terimlerle ve farklı biçimlerde tanımlanmıştır. Ancak yapılan tanımların bilginin gerçekliğini kapsayıp kapsamaması noktasında tartışma konusu olmuştur.¹ Bütün bu tanımlamalardan sonra, Pazarlı, (1972: 9) ilmi, en geniş manada, hiçbir sınırlama olmadan “*insan şuuruna konu olan her şey*” şeklinde tanımlamıştır.

Yukarıda verdiğimiz bilgi tanımları; hem Allah’ın bilgisini hem de insanın bilgisini kapsayacak özelliklere sahip değildir. Günümüz epistemolojisi de bilginin ne olduğunu net bir şekilde ortaya koyamamakta; bilgiyi bilen ile bilinen arasındaki ilişki olarak belirtmekle, tanım yapmış olmaktadır. Çünkü bilen ile bilinen arasındaki ilişki karşılıklıdır. Fakat ilişkinin ne olduğu sorusunun cevabı net değildir.

İlim’in gerek sözlük, gerekse terim anlamlarına baktığımız zaman belirli metotlarla veya kanunlarla disiplin altına alınabilen düzenli her şey ilim olabilmektedir. Bir anlamda ilim için bildirenin kastettiği şeyle, anlayanın algıladığı şeyin aynı olması diyebiliriz. Ancak kimileri, “İlahi bilgi ile ilahi olmayan bilginin tefriki yapaydır; bilgi bilgidir, muhtevasının ne olduğu önem arz etmez.” (Armağan, 1997: 35) derken, kimileri de, “Sağlam duyu ve yeteneklerden kaynaklanan, deney, bilgi birikimi ve müşahedeye dayalı sonuçların ilim olarak isimlendirilebileceği açıktır. Ama, farklı yollardan elde edilen bilgiler, ilahi bilgi ile mutabık değilse, Kur’an-ı Kerim’e göre bu çeşit bilgilerin, hakikat adına hiçbir şey ifade etmeyeceğini.” (Ergül, 2000: 456) söylemektedirler. Kur’an-ı Kerim’de; “*Kâfirlerin çoğu, sırf bir kuru zan ardından gider. Ama zan, hak namına hiçbir şey ifade etmez. Şüphesiz Allah, onların neler yaptıklarını çok iyi bilir.*” (Yunus, 10/36) ayeti de son görüşü desteklemektedir. “Allah’tan gelen vahyin ‘ilm’ diye adlandırılması sebebiyle bilgi, ‘kendisiyle eşyanın hakikatının idrak edildiği ilahi kaynaklı bilgi’ diye tanımlanmaktadır. Ancak insanın duyu ve yetenekleri aracılığı ile kazandığı bilgiyi aynı tanımın içinde değerlendirmek mümkün görülmemektedir.” (Ergül, 2000: 456). Bu şekilde düşünenler ilmi; ilahi olan ve ilahi olmayan şeklinde ayrıma tabi tutmaktadırlar.

“Bilgi” bir problem olarak geçmişten günümüze insanlığın ilgisini çeken en temel konulardan biri olmaya devam etmektedir. Hatta denilebilir ki insan var olduğu müddetçe de üzerinde konuşulmaya ve tartışılmaya devam edilecektir. Bilginin “mümkün olup olmadığı”, “mahiyeti”, “kaynağı”, “değeri” ve “konusu” gibi meseleler, bazı ilim adamları

1 Mert, Muhit. (2003). “*Kelamcıların Bilgi Tanımları Üzerine Bir Tahlil Denemesi*”, AÜİFD, c. XLIV, Sayı. I, s. 41-42

tarafından sürekli gündemde tutulmuş ve üzerlerinde çeşitli değerlendirilmeler yapılmıştır. Kur'an-ı Kerim'i referans aldığımız zaman, orada; insana bilgi edinme yolları olarak kulak, göz ve gönül gibi vasıtaların lütfedildiği bildirildiğine göre, bunlar aracılığıyla elde edilen bilgilerin de "ilim" olarak adlandırılacağını ifade edebiliriz. (Taylan, 1996, VI: 157-161). Nitekim Kur'an-ı Kerim'de "*Allah, sizi analarınızın karnından öyle bir halde çıkardı ki hiçbir şey bilmiyordunuz. Size kulaklar, gözler ve kalpler verdi ki, şükredesiniz.*" (Nahl, 16/78) ve "*Bilmediğin bir şeyin ardına düşme, çünkü kulak, göz ve gönül, bunların hepsi o(yaptığı)ndan sorumludur.*" (İsra, 17/36), buyurulmak suretiyle, insanın duyuları vasıtasıyla bilgi edinilebileceğine işaret edilmiştir.

İnsanlığın yaratılışıyla başlayan bilme merakı ve isteği insanı gaybi bilgiye ve gaybı bilmeye yöneltmiş, Allah'ın mahiyetine, insan ruhunun mahiyetine, insanın kaderine, kainatın yaratılmasına, öte dünyadaki hayata ve aşkın mahiyetteki diğer problemlere ilişkin bilginin, doğrudan doğruya Allah'tan geldiğine ve ilkece tartışılmaz olduğuna inanıldığı halde üzerinde düşünüle gelmiştir. Bazı Müslüman filozoflar duyu, deney ve akla ilaveten sezgiyi de bir bilgi yolu olarak kabul etmişlerdir. Bu sebeple de, doğrulanamayan ve deneysel olmayan önermeleri anlamsız ve bilgi verici bulmayan görüşlere karşılık, bilginin vahiyle elde edilebileceğini kabul ettiklerinden, onların hala anlamlı olabileceğini söylemişlerdir. Ancak, sezginin dini bilme konusunda bir bilgi kaynağı olmayacağı açıktır. Kişisel karakter arz eden sezgisel bilgi, onu söyleyen kimseden başkasını ilgilendirmez (Pezdevi, 1963: 12). Kelamcılar vahiyle gelen bilginin mutlak bir şekilde kesinlik arz ettiğini, tartışılmayacağını ve ebedi olduğunu söylemişlerdir (Armağan, 1997: 30). İslam âlimleri; ilimleri doğruluk ifade etmesi ve değerinin tespiti açısından bazı sıfatlandırmalara tabi tutmaktan da kendilerini alamamışlardır. Pezdevi, Taftazani ve Tehanevi gibi alimler 'aklın ve naklin, nazar ve haberin ifade ettiği ilme; ilme'l-yakin' derken 'selim duyu organlarının vasıtasıyla müşahede ve tecrübelerden elde edilen bilgiye; ayne'l-yakin' demişler, 'kalp ile seçilen, bizzat duyulan, basiretle müşahede olunan ve yaşanarak elde edilen bilgiyi de; hakka'l-yakin' diye tanımlamışlardır (Gölcük ve Toprak, 1998). "Hakka'l-yakin mertebesinden bilinen şeyler, söz ile ifadesi güç durumlardır" (İzmirli, 1981: 1-98), diyen İzmirli İsmail Hakkı, ilme deruni bir anlam yüklerken beraberinde tasavvufun problem olarak görmediği şatahat türünden bazı sorunları Hakka'l-yakin'in anlam alanına dahil etmektedir.

Her ne kadar âlimler ilmi tanımlarken onu sınıflandırmaya ve sınırlamaya çalışsa da, "tür" olması bağlamında ne kadar olay veya statik-dinamik ilişki tarzı varsa o kadar ilmi bilgi çeşidi olduğu görülmektedir. İlmin sınırları hususunda, her ne kadar İslam alimleri arasında metot ve disiplin farkları olsa ve herbiri kendi içerisinde sistemli bir düşünceye dayansa da, sonunda bir takım kanunlara ulaşıyorsa, her konu ilmin sahasına girmektedir. İnsanlara özgü, bağlayıcı ve gerçeği yansıtan ilmi elde etme yolları üçtür;

1-Akıl

2-Beş duyu

3-Doğru haber (Tunç, 1994: 20-23). Bu da vahyin, kitapta ve sünnette (Hz. Peygamber aracılığıyla) bizlere bildirdikleridir. Allah'ın insana eşyanın isimlerini öğrettiği noktasından hareketle, Gazali (ö.505-1111); bilginin varlığı ve çıkış noktasını tespit ederken “Bilgi insan ruhunda gizli bir güç olarak mevcuttur. Tıpkı topraktaki tohum gibi. Öğrenme bu gizli gücü fiili duruma getirir.” (Gazzali, 2002, III: 19), demektedir. Bu tespit, bilgi elde etme potansiyeli açısından net olarak şöyle de söylenir; “İnsan bilgili olarak doğmaz. Zira bilgi sonradan öğrenilir.” (Bayraklı, 1989: 192). İslam dininde delil kabul edilen herkes için bağlayıcı olan bilgi, yukarıda belirtilen üç kaynaktan gelen bilgidir. Diğer bilgiler ise bilen haricinde bir başkası için bağlayıcı ve delil değildir. Bahsedilen bilgi türlerinin dışındaki bilgilere gelince, onlar itibar edilip edilmemeleri, kitap ve sünnetten elde edilen bilgilere aykırı olup olmamaları açısından değerlendirilir. Bilginin kaynağı kutsal olduğundan, bilginin kaynak ve gayesi (konusu) Kutsal'ın gerçekleştirilmesinden başka bir şey olamaz. İbn Miskevayh (ö.932-1030), Gazzali (ö.1050-1111), İbn Haldun (ö.1332-1406), Şah Veliyullah Dihlevi (ö.1703-1763) ve İkbâl (ö.1938/1357) gibi ilim/bilgi ile ilgilenen bütün Müslüman filozoflar, her türlü bilginin kaynağının kutsallık ve tanrı olduğunu telaffuz etmişlerdir (Armağan, 1997: 24).

Yüce Yaratıcı, Kur'an-ı Kerim'de; “insanlar O'nun ilminden ancak O'nun izin verdiği kadarını kuşatabilirler” (Bakara, 2/255), buyurarak ilmin sınırını tespit etmemizde bize ışık tutmakta ve hatta bizatihi kendisi belli bir tespitte bulunmaktadır. Kur'an-ı Kerim, Allah'ın Hz. Adem'i yarattıktan hemen sonra ona eşyanın isimlerini öğrettiğini bir kıska şeklinde aktarmaktadır. Burada “eşyanın isimleri” hem dünyevi hem de dünyevi olmayan bilgi unsurlarına işaret etmektedir. Hz. Peygamber (s.a.v.)'in Allah'tan aldığı ilk vahiy “Allah'ın adıyla oku” emrini içerir. Bu emir okumanın, yani bilginin Allah adına ya da O'nun uğruna edinilmesi gerektiği yükümlülüğüne işaret etmektedir. Dolayısıyla Allah yalnızca bilginin mebd'e'inde (insanın yaratılışı) değil, mead'ında (insanın döneceği yer) da vardır ve bilgiye sahip olma ilahi bir sıfattır (Armağan, 1997: 24-25).

II. İlim Sahipleri

A. Allah'ın İlmî

İlim kavramı, bir sıfatı olarak hem Allah için hem de yaratıklar için kullanılır. Bu anlamda ilmi iki kısma ayırmak mümkündür: Allah'ın her şeyi kuşatan sınırsız ilmi ve bir de sınırlı olan yaratıkların ilmi (Şimşek, 1999: 231). Allah'ın Kur'an-ı Kerim'de zikri geçen sıfatlarından birisi, ‘herşeyi bilen’ anlamına gelen Alîm, diğeri ‘ilim sahibi’ anlamına gelen Âlim'dir. Bu sebeple bilgi ilahi bir sıfattır ve bütün yaratıklar Allah'ın ilmiyle

gerçekleşmektedir (Armağan, 1997: 25).

İlim; bilmek demektir. Allah Teâlâ, olmuşu, olanı, olacağı, geçmiş, geleceği, gizliyi, açığı, kısacası her şeyi bilir. O'nun ilmi yaratıkların ilmine benzemez, artmaz, eksilmez, O'na unutmaya arız olmaz. O her şeyi ezelde bilir. Ancak O'nun ezelde bilmesi, insanların kendi iradeleriyle ortaya çıkardığı olayların o şekilde meydana gelmesinde etkili değildir. Zira O, ezeli olan ilmiyle onları nasıl var olacaklar ise öylece bilmıştır, O'nun bilmesi hiçbir zaman zorunluluk meydana getirmez. Allah'ın olacak olan şeyleri önceden bilmesi kulun yapmayı tercih ettiği işleri, kulun istediği şekilde yaratmasına engel olmasını gerektirmez. Allah küllileri bildiği gibi cüz'ileri de bilir. Allah'ın ilmi mahlukatın ilmi gibi, bir düşünce, fikir veya istidlal olmaktan da münezzehtir. Çünkü O'nun ilmi zâtının muktezası (gereği) olan ezeli bir sıfattır. Allah kullarına ait her şeyi bilirken kullar Allah'a ait her şeyi bilemez. İlim sıfatının zıddı olan bilgisizlik, cehalet, gaflet ve unutkanlık Allah için gerçekleşmesi imkânsız olan şeylerdir. Çünkü bunlar noksanlık alametleridir (Gölcük ve Toprak, 1998: 215-216; Bilmen, 1959: 111). “*Allah her şeyi bilir*” ifadesinde geçen “şey” kavramı, ilahiyatçıların çoğunluğu (Yurdağür, 1984:181) tarafından “seçilmiş ve belirlenmiş olan her şey”, “bilme” de “ezeli olarak bilme” şeklinde anlaşılmıştır (Özdemir, 2003: 24).

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığı değişik ifade kalıplarıyla anlatılmaktadır (Şimşek, 1999: 231). Bu durum karşımıza bazı ciddi sorular çıkarmaktadır; Sözelimi, “Haksız yere adam öldürmek ağır bir suç ve büyük bir günah teşkil eder. Öldürme fiili Allah'ın ezeli ilim, kudret ve irade sıfatları çerçevesinde yani kader ve kaza planı dahilinde vuku bulmuşsa katilin bu suçu işlememesi mümkün değildir. Buna göre de cezalandırılmaması gerekir. Katil şayet öldürme işini ilahi ilim, kudret ve irade dışında kendi iradesiyle işlemişse elbette sorumlu olacaktır, ne var ki, bu takdirde ilahi sıfatların kemali sınırlandırılmış olur. Yani Allah'ın öldürme fiilini önceden bilmediği, bu olayın O'nun kudret ve iradesinin dışında vuku bulduğu sonucu ortaya çıkar.” (Topaloğlu, Çelebi ve Yavuz, 1998: 143) Konunun problematik yönü şu şekilde de ortaya konabilir; Şayet Allah, Ebu Cehil'in kafir, Hz. Ali'nin ise Müslüman olacağını ezeli olarak biliyorsa, bu onların başka türlü davranma imkânlarının olmadığı anlamına gelmez mi?

Meseleye bir başka açıdan bakarsak; Kur'an-ı Kerim'de; “*ne yerde, ne de gökte zerre ağırlığınca bir şey, Rabb'in (in bilgisinden) kaçmaz. Ne bundan küçük, ne de büyük hiçbir şey yoktur ki, hepsi apaçık bir kitapta olmasın*” (Yunus, 10/61) buyrulmaktadır. Her şeyi yaratan Allah'a, yarattığı şeylerin ne tamamının ne de bir kısmının gizli kalmayacağı, yerde ve göklerde zerre miktarı hiçbir şeyin O'nun ilminden silinemeyeceği unutulmalıdır. ‘Allah'ın ilminin her şeyi kuşatması’ (O'nun her şeyi bilmesi) hiçbir yaratılmışın bilmesiyle kıyas kabul etmeyen ‘bilme’ özelliklerine sahip olması demektir. Allah, yaratıkların bilemedikleri gizlilikleri ve sırları bilir. Allah'ın ilmi sınırsızdır, mutlak ve her

mümküne taalluk eder. O, var olanı da yok olanı da bilir. O'nun ilmi apaçıktır ve ilmi kendi zatında olup asla izâfî, nisbî, kesbî değildir. O'nun ilmi zaman ve mekânla kayıtlı ve bağımlı değildir (Gölcük, 1996: 134).

Kur'an-ı Kerim'de; *“Gaybın anahtarları, O'nun katındadır, onları O'ndan başkası bilmez. O, karada ve denizde olan her şeyi bilir. O'nun ilmi dışında bir yaprak dahi düşmez. Yeryüzünün karanlıkları içinde gömülen dâne, yaş ve kuru hiçbir şey yoktur ki, o her şeyi açıklayan Kitap'ta bulunmasın”* (En'am, 6/59) buyrulmaktadır. Allah Teâlâ'nın ilim sıfatıyla muttasıf olduğu hem aklî hem de naklî delillerle sabittir. Âlemde görülen sonsuz güzellik, nizam ve gâye, onun yaratıcısı olan Cenab-ı Hakk'ın engin ve sonsuz ilminin en açık delilidir. Çünkü nasıl ki, gördüğümüz güzel bir yazı, resim gibi sanat eserleri onların yapıcısı ve yazıcısının bu sanata ne kadar vâkıf olduğunu gösteriyor, bilgisine ve becerisine delalet ediyorsa, şüphesiz en güzel ve en mükemmel bir surette yaratılmış olan bu âlem de onu yaratanın ilim ve kudretinin sonsuz olduğuna delalet eder. Zira bir şeyin mükemmel olarak yaratılması, o şeyin daha önce tam olarak bilinmesini gerektirir (Gölcük ve Toprak, 1998: 216).

Allah'ın her şeyi bilmesi hususunda bizi esas ilgilendiren konu, O'nun gaybı bilmesi ve bildirmesi (bildirmenin sınırları) dir. Kur'an-ı Kerim'de; *“Göklerde ve yerde olanları, Allah'ın bildiğini görmüyor musunuz? Üç kişinin gizli konuştuğu yerde dördüncüsü mutlaka O'dur. Beş kişinin gizli konuştuğu yerde altıncısı mutlaka O'dur. Bunlardan az veya çok olsunlar ve nerede bulunurlarsa bulunsunlar mutlaka O, onlarla beraberdir. Sonra kıyamet günü onlara yaptıklarını haber verecektir. Doğrusu Allah, her şeyi bilendir”* (Mücadele, 58/7) buyrulmaktadır.

İnsanlar için, gaybın bir kısmı sonradan malum olurken, bazen bazılarında gayb olan diğerlerine malum olabilmektedir. Yine bazen de gayb, sonsuza kadar gayb olarak kalmaktadır. Bu malumat ancak Allah'ın dilemesiyle gerçekleşebilen bir durumdur. Allah için tabi ki böyle bir problem yoktur. *“O (Allah) ilktir, sondur, zahirdir, batındır. O her şeyi bilendir”* (Hadîd, 57:3), buyrulan ayetin tefsiri; *“Ve O her şeyi bilendir (alîmdir). Binaena-leyh kendini de bilir. Bâtın isminden kendine nazaran da bätını (yani kendini de bilmiyor) olduğu zannedilmemelidir. Burada bu tezyil ('O her şeyi bilendir' ifadesi) bu şüpheyi defî (ortadan kaldırmak) içindir”* (Yazır, 1998, VI: 4731) şeklinde yapılmaktadır. Ayrıca bazı alanlar vardır ki, sadece Allah'ın bildiği ve insanlara bildirmediği sınırlarda olup onu sadece kendi ilmine tahsis etmiştir. Gayb konusu böyledir. Gaybın bütün zamanları; geçmişi, geleceği ve hali hazırım bilgisi Allah'a aittir: *“De ki: Göklerde ve yerde Allah'tan başka kimse gaybı bilmez. Ne zaman dirileceklerini de bilmezler.”* (Neml, 27/65). Ancak izin verdiği elçilere gaybtan dilediği bir ayrıntıyı öğretebilir. Ne var ki bu bilgi sadece o ayrıntı ile sınırlıdır ve sürekli değildir. *“O gaybı bilendir. Kendi gizli bilgisini kimseye göstermez. Ancak razı olduğu elçilere bildirir (Cin, 72/26-27), “Kendi dilediği kadarı*

müstesna, O'nun ilminden hiçbir şeyi de kavrayamazlar." (Bakara, 2/255). İnsanlar sadece gaybe iman ile mükelleftirler. Kur'an-ı Kerim'de geleceği içeren gayb konusu ayrıca zikredilmekte ve Allah'tan başka kimsenin geleceği bilmediği/bilemeyeceği ifade edilmektedir; *"Kiyamet vakti hakkındaki bilgi, ancak Allah'ın katındadır. Yağmuru O yağdırır, rahimlerde olanı O bilir. Hiç kimse yarın ne kazanacağını bilemez. Yine hiç kimse nerede öleceğini bilemez. Şüphesiz Allah, her şeyi bilendir, her şeyden haberdardır."* (Lokman, 31/34). Gayb bilgisi, sadece Allah'a aittir ve ne bir peygamber ve ne de başka biri bu bilgiye sahip değildir (Şimşek, 1999: 232-236), *"Allah size gaybı bildirecek değildir fakat Allah elçilerinden dilediğini seçer. O halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin."* (Âl-i İmran, 3/179). Aktardığımız bu son ayet ile yukarıda Cin Suresindeki ilgili ayetlerde geçen ifadeler; her ne kadar bazı tasavvufçular tarafından konuyla ilgili farklı anlayışlar söz konusu edilse de gaybın Allah'tan başka hiç kimse tarafından bilinemeyeceğini çok açık bir şekilde ortaya koymaktadır. Bu arada "el-ğayb" kelimesinin yer aldığı iki ayette Allah'ın gaybı hiç kimseye bildirmeyeceği fikrine bir istisna getirildiğini görmekteyiz.

Yukarıda bulunan her iki ifadedeki birinci ortak nokta, Allah'ın gaybı kimseye açıklamayacağı, bildirmeyeceği fikridir. İkinci ortak nokta da, birisinde 'lâkin' kelimesiyle, diğerinde 'illâ' istisna edatıyla başlayan ibarelerle Allah'ın gaybı/gaybını hiç kimseye açıklamayacağı genel hükmünün istisnâ edilmişidir. Fakat burada 'rasûl' kelimesinden Allah'ın insanlığa mesajını ulaştırmak için seçtiği peygamberler mi kastediliyor yoksa peygamberler dışında diğer insanlar da bu kelimenin şümûlüne girer mi?" Müfessirlerin ortak görüşüne göre Âl-i İmran ve Cin surelerindeki rasûl kelimelerinden peygamberler kastedilmektedir. (Albayrak, H. 1996: 239-240). Buraya kadar zikrettiğimiz ayetlerin de işaret ettiği gibi Allah Teala sınırsız ilmiyle her şeyi bilmektedir. Allah'ın herhangi bir şeyi bilmemesi diye bir durum söz konusu olamaz. Ancak Allah'ın cüziyyâtı bilemeyeceğini iddia eden çağdaş bazı görüş sahipleri de vardır. Bu konuda Abdülaziz Bayındır; "Allah tarafından sana (insan) bırakılan şeyi, sen ortaya çıkarmadan Allah bilmiyor. Bunu böyle yaratan Allah'tır" demektedir.² Yine; kendisine sorulan "Bir kimsenin kiminle evleneceğini Allah bilir mi?" sorusuna "Hayır" diyerek cevap vermiştir.³ Bunlar sadece iddia olarak kalmaktadır. Çünkü, insanların tercih ettiği şeyleri de yine insanların dilediği şekilde önceden bilen O'dur. Ve gaybi bilgileri dilediği kulları haricinde hiç kimseye paylaşmaması, ilahi bilgilere ulaşamayacağının delilidir.

B. Peygamberlerin İlmi

Kur'an-ı Kerim'de ilgili ayetler ışığında Hz. Peygamber'in hayatını incelediğimiz za-

2 <http://www.youtube.com/watch?v=qsN0OPxxdUU> Erişim Tarihi: 29.06.2013.

3 <http://www.youtube.com/watch?v=mGL2MoF07oI> Erişim Tarihi: 29.06.2013.

man O'nun bilgi kaynaklarını şu üç başlık altında toplamak mümkündür:

1-Allah'ın kendisine gönderdiği vahiy (ilahi kelam)

2-Yaşadığı toplumun sahip olduğu bilgisel donanım

3-Peygamberlerin zihinsel çabaları ve tecrübeleri (Yıldırım, 2003: 183; Çakan, 1990: 41).

Şüphesiz Peygamberler de insandır. Beşeri bilgilerini elde etmede diğer insanlardan farklı değildirler. Peygamberlerin ve Hz. Peygamber'in hayatını incelediğimizde bilgi edinme vasıtalarından biri olan duyular yoluyla da bir çok bilgiyi elde ettiklerine şahit olmaktadır. Bütün Peygamberlerin nakle dayalı sadık haber niteliğinde olan nebevi bilgileri, diğer bilgilerden ayrı değerlendirilmek zorundadır. Çünkü Allah, Kur'an-ı Kerim'de peygamberlere insanların elde edemeyeceği bir yolla bilgi öğrenme imkanı verdiğini ve bunun da gerçekten bir ayrıcalık olduğunu ifade etmektedir. *“De ki: ben de sizin gibi sadece bir insanım. Şu kadar ki bana ilahınızın sadece bir ilah olduğu vahyolunuyor”* (Kehf, 18/110) ayetinde de geçtiği üzere bilgi edinme bakımından peygamberler, beşeri bilgiler yanında hiçbir çabayla elde edilme imkanı olmayan ve hiç kimsenin ulaşamayacağı vahyi bilgileri alma özelliğine sahiptirler. Kur'an-ı Kerim'in bize öğrettiğine göre, peygamberlerin, vahyin gelişinden önce başka insanların sahip olduklarının dışında herhangi bir bilgileri ve bilgi kaynakları yoktu. (Yıldırım, 2003: 181-182). Hz. Peygamber'in de en temel bilgisinin vahiy olduğu konusunda bir şüphe ve şaibeye yer vermemek için (Görmez, 1999: 29) Yüce Allah, O'nu okur-yazar olmayan kulları arasından seçmiştir (A'raf, 157/158).

Peygamberlerin gaybı bilmesi ve gaybtan haber vermesi konusunda; Allah'ın bildirdiği dışında bir peygamberin gayb (meçhul) aleminden haber vermesi veya bilgiler aktarması mümkün değildir. (Sarmış, 1997: 77) Ancak peygamberler, dini daha iyi bilmelerine rağmen onların gayb bilgileri, Allah'ın kendilerine bildirdikleriyle sınırlı olup kendilerine bildirilenler haricinde gaybı bilmezler. (Şimşek, 1999: 238). Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de; *“De ki: ‘Ben size, Allah'ın hazineleri bendedir, demiyorum. Ben, gaybı bilmem. Size ben, meleğim de demiyorum. Ben ancak bana vahyolunana uyarım.’ De ki: ‘görmeyenle gören bir olur mu? Hiç düşünmüyor musunuz?’* (En'am, 6/50) buyrulmaktadır. Peygamberler Allah'ın kendilerine bildirdiği ve insanlara bildirdiği kadarını açıklayabilir. Gaybı bilmek ve açıklamak peygamberlerin sıfatları ve özellikleri değildir. Peygamberle diğer insanlar arasında insan tabiatı ve mahiyeti yönünden fark yoktur. Ancak peygamberin diğer insanlarda olmayan vahiy alma yetkisi ve vahyi insanlara tebliğ etme görevi vardır. Vahiy sebebiyle peygamberler diğer insanlardan ayrı bir makam ve mümtaz bir mevkiye sahiptirler (Gölcük ve Toprak, 1998: 308). Vahiy almalarına rağmen, Allah bildirmedikçe peygamberlerin gaybla ilgili bilgi sahibi olmaları Kur'an nokta-i nazarından mümkün değildir (Albayrak, H. 1996: 247).

Dini ilimler bakımından insanlar arasında peygamberler en üstün seviyededirler. Her şeyden önce onlar, insanlar içinden seçilmişlerdir. Bu noktada mantikî bir zorunluluk olarak dini tebliğ edenin, kendilerine tebliğ edilenlerden onu daha iyi bilmesi gerekmektedir. (Şimşek, 1999: 238). Bu durum Hz. Peygamber tarafından şöyle dile getirilir; “*Size Rabb’imin gönderdiği gerçekleri duyuruyorum, size öğüt veriyorum ve Allah tarafından, sizin bilmediğiniz şeyleri biliyorum.*” (A’raf, 7/62). Bütün bunlara ek olarak peygamberlerin ilmi gizlemediğini de belirtmek gerekmektedir; bilgi hususunda hiçbir kimseye, diğer insanlardan gizleme maksadını içeren özel bir hitapta bulunmamışlardır (İbn Teymiyye, 2001, VI: 290).

C. İnsan ve İlimi

İnsan için iki tür ilimden bahsedilir: birisi çalışmasının bir sonucu olarak sonradan kazandığı ilim (kesbi), diğeri herhangi bir gayretin söz konusu olmadığı yaratılıştan getirdiği ilimdir (ızdırarı). Bu anlamda; “*Rabbimiz her şeye yaratılışını verip sonra onu doğru yola iletir.*” (Ta-ha, 20/50), ayetinde kastedilen, insanın içgüdüdür. Bu konuda insanlar eşittirler. Önemli bir bedensel ve zihinsel engel olmadıkça her insan bu bilgilerle doğar. O halde önemli olan, sonradan kazanılan bilgi yani ilimdir. Yüce Allah, buna işaret ederek şöyle demektedir: “*Allah sizi annelerinizin karnından çıkardığı zaman hiçbir şey bilmiyordunuz,⁴ size kulak, göz ve kalpler verdi ki şükredesiniz.*” (Nahl, 16/78).

Kur’an-ı Kerim’de anlama ve değerlendirme yerinin kalp olduğuna işaret edilir. Yukarıdaki ayet, annesinden doğarken hiçbir şeyi bilmeyen insana kulak, göz ve anlayıp değerlendirme vasıtası olan kalbin verildiğinden (İsra, 17/36) söz etmektedir. Çünkü insan bu üç vasıtayla ilim elde eder. Yani görür, duyar ve görüp duyduklarını kalbinde değerlendirdikten sonra bilgiye ulaşır. Yaratıkların ilmi, sınırlı bir bilgiye dayanır ve aralarında bir derecelendirme söz konusudur. Örneğin; insanın yeryüzünü imar için bilgi üretme yeteneği, meleklerin yeteneğinden üstündür. Nitekim yaratılış kıssasında Adem, isimleri bildiği halde melekler bilmemişlerdir. Aynı şekilde insanların ilmi de görme, duyma ve değerlendirme yeteneklerindeki farklılıklar sebebiyle değişik sonuçlar ortaya çıkartmaktadır. Bilginin fazla veya az olması hususunda insanlar arasında ne kadar farklılık olursa olsun, bazı konular vardır ki insanın o konularda sağlıklı sonuçlara ulaşması mümkün değildir. Allah’ın zâtı, sıfatlarının nasıllığı gibi gaybi konular böyledir. Kur’an-ı Kerim, böyle konuları ‘müteşâbihât’ olarak (Âl-i İmran, 3/7) isimlendirmektedir. Bu tür konular, akıl ve deney yoluyla elde edilebilen ve sağlıklı sonuçlara varılabilen türden şeyler değildir. Akıl ancak müşahade âlemi hakkında sağlıklı sonuçlara varılabilmektedir. Dolayısıyla bilinenden ve görünenden hareketle, bilinmez ve görünmez olanın anlaşılmasına ve

4 “Hiçbir şey bilmiyordunuz” ifadesi hakkında değişik açıklamalar yapılmıştır. Kimileri daha babalarınız sülbünde iken alınan misakı bilmek derken kimileri sizin için yaratılan iyi veya kötü kaderi bilmemek demişlerdir. Kimileri de lehimize ve aleyhimize olan şeyleri bilmemek diye yorumlamışlardır.

idrakine çalışılmaktadır.

İnsan için üçüncü bir bilgidен daha sözedebiliriz ki, Çağlayan, H. (2009: 110), konunun öneminden dolayı Allah'ın peygamber olmayan insanlara bahşettiği “vahiy”den şu şekilde bahsetmektedir; “gerçekte bu vahiy, sadece dilin yapısı gereği kullanılan, ancak özü itibarıyla tamamen farklı bir olguyu anlatan bir anlatım biçimidir. Bu ayrımı ifade etmek için, peygamber olmayan insanlara gelen vahye, “ilham etmek”, “kalbe ilka etmek” gibi anlamlarda verilmektedir. İlham kelimesinden anlaşılması gereken, akla gelen sağlam düşünce, kalbe gelen güven verici anlayış ve ağır basan kesin bir karardır.” Hz. İsa'nın havarilerine ve Hz. Musa'nın annesine verilenler bu türden vahiylerdir (Razi, 1993, XII: 52-53).

Gayb konusu ise, vahyin alanıdır. Zira gayb alemi duyular veya akılla idrak edilen veya mahiyeti bilinebilen bir şey değildir. Onun için gayb ile ilgili yegâne bilgi kaynağı vahiydir. Bunun dışında gayble ilgili bilgi verecek başka bir araç veya sebep yoktur (Sarmış, 1997: 77). Gayb alanında vahyin haber verdiği hususlarla yetinmek gerekir. Elbette akıl, vahyi anlamaya çalışır ve anladıklarından hareketle birtakım değerlendirmeler yapar. Ancak vahyin, hakkında hiçbir bilgi vermediği gaybî konulara dalmak insanı bir sonuca ulaştırmamaktadır. Gerçekleri engellemek için bir temele dayanmayan bilgilerin üretilmesi ise yasaklanmıştır (Şimşek, 1999: 230-239). Kur'an'da: “*Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'an'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihdir. Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu tevil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler. Halbuki Onun tevilini ancak Allah bilir. İlimde yüksek pâyeye erişenler ise: Ona inandık; hepsi Rabbimiz tarafındandır, derler. (Bu inceliği) ancak akliselim sahipleri düşünüp anlar.*” (Âl-i İmran, 3/7).

Duyan, gören ve değerlendiren insanın bir takım bilgilere sahip oluşu gibi akıllı, iradesi ve duyularıyla gerçekleştirdiği eylemleri de vardır. Her insan bağımsız bir birey olarak kendisine ait bilgi ve eylemleriyle diğerlerinden farklıdır. Bu sebeple ulaşabildiği her şeyi kendi yetenekleriyle elde eder. İnsan, akıl sahibi oluşu sebebiyle kendi insani varlığında ortaya çıkan bilgiyi kavrama gücüne sahiptir. Bu güç sayesinde yeni bilgilere ulaşmak için çaba sarfeder. Kur'an-ı Kerim'in insana yönelik önemli bir beyanı insanın yeryüzünü imar ve ıslah görevi olduğudur. İnsan bu görevin gerektirdiği bilgilerle donatılmıştır. Ona iyiyi ve kötüyü kavrayıp bunlardan birini seçecek bilgi de verilmiştir.

Ledün Kavramı ve Ledün İlmi

I. Ledün Kavramı

Sözlükte ledün (batın) gizli olan, içeride olan anlamına gelir (İbn Manzur, 1990, V: 383-385; Kırcı, 1997: 385). Türkçe'de Ledün kelimesi, “nezdinde, yanında” manasını ta-

şayan, Arapça “inde” kelimesi ile eş anlamlıdır. Sözlüklerde; “Ledünnü; kat, huzur, nezd, ind; Allah’ın katı, huzuru” şeklinde geçerken, “Ledünniyat; ilahi bilgiler, ilahi sırlar, bir işin gizli yönleri, içyüzü” diye tanımlanmaktadır. “İlm-i ledün ise; Allah’tan gelen bilgi” demektir (el-İsfehâni, 1992: 739).

Ledün ilmine gelince; “gizli hakikatleri konu alan ve bu yolla insanı manevi kurtuluşa ulaştırdığına inanılan ilim” şeklinde tarif edilen ledün ilmi, bir başka ifadeyle batın ilmidir (Uludağ, 1992, V: 188). Batın ilminin varlığı daha çok Gazzalî’den (ö.505/1111) sonra ve onun etkisiyle zahir uleması tarafından da benimsenmiştir. Ancak Mâtürîdî’nin öncülük ettiği kelamcılar (Topaloğlu ve Çelebi, 2010: 150), bilgi kaynağı olarak akli ve beş duyu ile “haber-i sadık” (peygamberlere gelen vahyi) kabul ederler. Gazzalî (ö.505/1111), Razi (ö.606/1210), Âmidî (ö.631/1233) gibi müteahhir devir kelamcıları mutasavvıfların keşif, ilham, batın ilmi gibi deyimlerle ifade ettikleri bilgileri de bilgi kaynağı olarak kabul etmekle birlikte, bu tür subjektif bilgileri vehim ve kuruntulardan ayırabilmek için bunların kitap ve sünnete uygunluğunu esas almışlardır. İbnü’l Cevzî (ö.597/1201), batın ilmi Allah’ın sırlarından bir sır ve O’nun hükümlerinden bir hükümdür, Allah bu ilmi velilerden dilediği kişilerin kalplerine atar, anlamındaki bir hadisi zikretmekte ve bunun uydurma olduğunu söyleyerek, batın ilmiyle ilgili diğer başka rivayetleri de tenkit etmekte, ancak ilhamın mümkün olduğunu kabul etmektedir (Uludağ, 1996, V:189).

Hz. Musa-Salih Kul kıssasında işlenen, daha çok gaybi haberler içeren, adı da bu bağlamda değerlendirilebilen konu, daha sonraları bazı tasavvuf bilginleri tarafından “ledün ilmi” adıyla müstakil bir başlık açılmasına sebep olmuştur. Müfessirlerin çoğunluğu tarafından Hızır olarak yorumlanan Salih Kul, Hz. Musa’nın bilgisinden uzak olayların deruni vechesini ön plana çıkaran bir durum sergilemektedir. Bu bilginin de Allah tarafından özel olarak verilmesine işaret olarak Tasavvufçular tarafından “ledün ilmi” şeklinde adlandırılması, olaya farklı bir boyut kazandırmıştır.

Bâtın kavramı Ledün kavramıyla eş anlamlı olarak kullanılmaktadır. Bu bağlamda; Allah’ın isimlerinden biri olan Bâtın, İslami ilimler terminolojisinde; yaratıkların görüşlerinden ve ilimlerinden saklanan, hiçbir gözün kavrayamayacağı, hiçbir bilginin kuşatamayacağı Zat anlamına geldiği gibi, her şeyin içine nüfuz eden, her şeye herkesten daha yakın olan Zat manasına da gelmektedir (Zemahşerî, 1983, II: 492; Kırcı, 1997: 385). Tasavvufçular, gaybi ilim ve ilahi esrarı kavrama anlamını verdikleri ledünni ilim kavramının Kehf suresi 65. ayette geçtiğini ifade etmektedirler. Melek veya peygamber aracılığı olmaksızın doğrudan Cenab-ı Hakk tarafından öğretilen bir ilim şeklinde tanımlamaktadırlar. Ancak, ledünni ilmin varlığının kitap ve sünnetle sabit olduğu iddia edilmekle birlikte, boyutu ve sınırı tartışılmaktan geri kalmamıştır. (Tusi, 1999: 551; Razi, 1990, XXI: 126). Gazzalî (2002, III: 56) İhya’sında ilimleri sınıflandırırken ahiret ilmini ikiye ayırır ve batın ilmini ‘mükaşefe’ (ilahi sırların üzerindeki perdeyi kaldırmak) diye

adlandırmıştır. Ve şöyle ifade etmiştir; ilm-i ledün; “sıddıkların ve Allah’ın rahmetine yakın bulunanların ilmidir. Bu ilim ancak kalp temizlenip, bütün kötü sıfatlardan arındığı ve nura döndüğü zaman elde edilir.”

Bir kısım Tasavvufçular tarafından Bâtın ilminin Kalpte olduğu ve lisanla açığa vurulmadığı iddia edilmektedir. Bunlar ilim lisan ile anlatıldığında zahir olur, oysa şeriat ilmi diğer ilimlerden farklı olarak zahir ve batın özellikleri içine alan bir ilimdir demektedirler (Tusi, 1999: 23). Bu durumda şeriat ilmi farklı gayb ilmi farklı gibi bir sonuç doğurmaktadır ki izahı oldukça güç olmaktadır. Yine gayb ilmi olarak ta ifade edilen bu bilginin, sırlara vâkıf olma anlamında kullanılan bir tabir olduğunu, Allah tarafından salih kullarına öğretilen bir ilim olduğunu, çalışarak ve gayret sarfedilerek elde edilmeyip Allah tarafından vasıtasız olarak kulun kalbine ilham edildiğini belirtmektedirler. (Uludağ, 1995: 335). Allah’ın “Ona katımızdan büyük bir nimet verdik ve yüce bir lütüfta bulduk” ayetinden anlaşılının, Allah’ın Hızır’ın eliyle gösterdiği kerametler olması gerektiğini ifade etmişlerdir. “*O’na bize mahsus bir ilim verdik*” derken gayıplara ait olan bu ilmin ancak Allah’ın nasip etmesiyle bilinebileceğine işaret etmektedirler ki bu da ancak bir peygamber olduğuna işaret olmaktadır. Çalışma ve meşakkatle elde edilemeyeceği ve sadece Allah’ın kendilerine yakınlık, velayet ve keramet tahsis ettiği kimselere verdiği bir lütfudur cümleleriyle bir taraftan gaybî bilgiye ulaşılmazlık ifade edilirken diğer taraftan farkına varmadan sınırlarının genişletildiği görülmektedir. (Sabuni, 1995, III: 441). Bu son tahlilde kimlerin yakınlık, velayet ve keramet sahibi olduğunun tespiti mümkün olmamaktadır. Sarıms, (2011: 26)’a göre, bu takım kelimeler, buldukları anlam ağından çarpıtılarak, semantik alandan kopartılmakta ve bazı problemlerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Ledünni ilim yukarıdaki gibi tanımlanıp değerlendirildiği zaman bazı tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Çalışmamızın bu kısmında mutasavvıflarca dayanak olarak alınan; “*De ki: Ben kendime Allah’ın dilediğinden başka bir menfaate de sahip değilim, bir zarar vermeye de... eğer ben bütün gaybı bilir olsaydım, daha çok hayır yapardım ve kötülük denen şey yanıma uğramazdı. Ben, ancak iman edecek bir kavim için uyarma ve müjdeleme üzere görevlendirilmiş bir peygamberim*” (A’raf, 7/188) ayetini ve kaynağını Buhari’de geçen bir hadisten alarak, Anadolu kültüründe Hz. Musa ve Hızır kıssası olarak yerleşen Kehf suresindeki ilgili pasajı, iletmek istediği ana tema çerçevesinde değerlendireceğiz. Çünkü bu kıssanın anlaşılması için yorumda bulunanlar konuyu karmaşık bir hale getirmişlerdir. Bu karmaşa da değişik problemler doğurduğu gibi, gaybın bilinip bilinmemesi konusunda insanların, Kur’an-ı Kerim’in ruhuna uymayan çağrılara yönlendirilmesine müsait bir durum ortaya çıkartmaktadır.

Mutasavvıf kişiliğinin tam tersine olarak, tasavvufa eleştirel bakmasıyla bilinen İbn Teymiye, belki de kendisinden beklenmeyecek şekilde ledünni ilmi yok saymamaktadır.

O, ledünni ilm konusunda; bunun, Allah Teala'nın muttaki velilerinin ve salih kullarının kalplerinde ortaya çıkardığı bir ilim olduğundan kuşku duyulamayacağını söylemiş, bu ilmin başkalarına değil de sadece salih kullara bahşedilmesinin nedenini, anılan nitelikteki insanların, Allah'ın çirkin gördüğü şeylerden kalplerini arındırmaları ve O'nun hoşnut olacağı davranışlarda bulunmalarına (İbn Teymiyye, 2001: 283) dayandırmıştır. Konuya, bu kadarıyla yetinilmeyerek Tasavvufçular tarafından fazlaca şeyler ilave edilmiştir; "İlm-i ledün; Cenab-ı Hakk'ın genel mesajlarını ortaya koyan din ilmidir, ilmi ilahidir." denilmiş, "O'nun ilmi ilahi olması insanın O'nu kavrayabilmesini engellemez" ve "... böylece bütün ilimler ilmi ilahinin veya başka bir deyişle ilm-i ledün'ün somut nitelikteki, ayrıntılı dış kılıflarıdır." şeklinde ifadeler kullanılmıştır. Hatta batın ilmin zahir ilmin önünde olduğunu ispat için; "İlm-i ledün, ilimlerin içindeki ilimdir", "en soyut ve en genel hükümleri bize veren ilm-i ledün en kapsayıcı ilimdir" (Bilgiseven, 1997, IV: 12-13-31-45) şeklinde tanımlar yapılmıştır.

Buraya kadar aktardıklarımızdan da anlaşılacağı üzere; gayb kavramı Allah-insan ilişkisi noktasında üzerinde durulması gereken önemli bir kavram haline getirilmiştir. Bu kavramın önemini ortaya koymak içinde; Kur'an-ı Kerim'de gayb kelimesinin müş-taklarıyla beraber altmış yerde geçtiğini belirtmişlerdir (Abdülbaki, 1984: 705). Tekrar belirtmek gerekirse gaybî konular tecrübe alanı içine girmemektedir. Bu sebeple Kur'an-ı Kerim'de genel olarak gayb konusu, insanın akıl ve duyularına konu olmayan ve bu yüzden de insanlar tarafından bilinemeyen alem olarak karşımıza çıkmaktadır. Kur'an-ı Kerim'de; "gaybın anahtarları O'nun katındadır; onları ancak O bilir." (En'am, 6/59), "Gaybı bilmek Allah'a mahsustur." (Yunus, 10/61), "De ki; göklerde ve yerde gaybı ancak Allah'tan başka bilen yoktur" (Neml, 27/65), buyurulmak suretiyle bize aşağıdaki gerçek tekrar tekrar bildirilir: 'Gaybı bilmek ancak Allah'a ait bir keyfiyettir. Allah'tan başkası gaybı bilmek isterse; bu ancak Allah'ın dilemesiyle gerçekleşecek bir durum olduğundan, Allah kimi dilerse ve istediği kuluna, ne kadarını bildirirse o kadarını sınırlı olarak bilebilir.' (Gölcük ve Toprak, 1998: 307).

İslami ilimlerin bütün alanlarını etkileyen tasavvuf geleneğinin gaybı anlama ve yorumlamasında felsefi ve kelami yaklaşımlara nispetle insanın bütünlüğünü temel alma düşüncesi biraz daha ağır basmaktadır. (Şengül, 1994: 108-113). "Onlar, gaybı, varoluşsal manada yaşantının doğrudan özüne katma gibi önemli bir espriyi yakalamışlardır." denilebilir. Ancak onlar her türlü anlama ve yorumlamalarıyla gaybı, Kur'an-ı Kerim'in bildirdiğinden daha fazlasını bilme gibi bir amaç ihdas etmişlerdir (Albayrak, H. 1996: 237-238). İnsanlar her ne kadar gaybı bilme merakından vazgeçemeseler de, gaybı bilmek hiçbir zaman bir araç ya da amaç olmamalıdır.

Kelami açıdan gaybı ve gaybi bilgiyi değerlendirdiğimiz zaman, bazı kimselerin sınırları tayin edilemeyen, doğruluk ve yanlışlığı tespit edilmesi mümkün olmayan birta-

kim bilgilere sahip olduklarını iddia etmeleri mümkündür. Bu noktadan hareketle bazı Tasavvufçular ayetlerin anlam alanlarını his ve hayallerle neticelendirmekte ve insanları yanıltabilmektedir. Bu noktada gaybi bilgi ve ilhamı ilmi tecrübe ve akıl alanlarını aşan, çoğu kez tekrarı mümkün olmayan özel bir tecrübe, bir iç görme, kalbi keşif ile elde edilen bilgi olarak tanımlayabiliriz (Ülken, 1972: 49).

Geleceği bilmek, bilinmeyi görmek ve bilmek Allah'ın insanlara vermediği bir takım özelliklerdir. Bu yüzden Allah bildirdikleri dışında, insanların gaybi bilmelerini istememiştir. Kehf suresinde Musa (a.s) ile ilgili ayetlerde, sıradan insanla değil bir peygamberle Allah'ın bilgisi karşılaştırılmaktadır. Musa'nın arkadaşlık yapmak istediği kişi Allah'ın sınırsız bilgisinin temsilcisi durumundadır. Burada vurgu ledünni bilgiye sahip insana değildir, aksine Allah'ın bilgisinin keyfiyetindedir (Albayrak, H. 1996: 245-246). Keşf, gayb üzerindeki perdenin kalkması ve arkasındaki gizli manalara ulaşılması iken, müşahede somut varlıkla ilgilidir. Ledün ise mana ve gizliliklerle ilgilidir (Sarmış, 1997: 77). Gaybî bilgiye ulaşma hakkında Taftazani'nin, "İlhamla ilim hasıl olursa da bu ilim herkes için bir delil teşkil etmez." sözü bu konuda kelamcılarının ortak görüşlerinin özeti sayılabilir (Yavuz, 2000, XXII: 98-100). Ancak yine de doğruluğunun ya da yanlışlığının değerlendirilmesi gerekmektedir.

Gaybi bilgi ile eş anlamlı olarak ele alınan "ledünni ilim", "ilham", "keşf", "mükaşefe" terimleri daha ziyade tasavvufi kaynaklardan tüm İslami ilimler alanına yayılmış olup genel itibari ile anlamlarında çok az farklılıklar bulunmaktadır. Bazı tasavvufçular; "Allah'tan gelen vasıtasız bilgilerin varlığı inkar edilemez." gibi çok ciddi bir iddiada bulunmuşlardır. Bu iddialarını çürüten, "Allah bir insanla ancak vahiy yoluyla veya perde arkasından konuşur, yahut bir elçi gönderip izniyle ona dilediğini vahyeder." (Şura; 42/51) ayeti hakkında da herhangi bir açıklama yapamamışlardır. Yine de onların iddiaları hakkında dikkat edilecek şey bilginin Allah'tan gelip gelmediği, doğru olup olmadığı veya vahye uygun olup olmadığıdır. Bilginin kaynağı, kimler tarafından ve ne şekilde açıklanırsa açıklansın, tasavvufçuların iddialarının doğruluğu ve ilham ile insana bildirildiği ifade edilen gaybi olgular hakkında bir fikre ve yoruma ulaşabilmek için vahye ve akla mutlaka başvurulması gerekmektedir (Aslan, 2000: 72).

Kur'an'a göre gayb olanı bilmek insanın problemi değilken gaybı bilmeye çalışmak bir problem olmuştur. Gayb, insanların bilebileceği bir obje olsaydı inanılması istenen gayb varlıklarına bütün insanlar kolayca inanırdı ve herkes bu konuda ortak bir bilgiye sahip olurdu. Bu bakımdan gayb, bir bilgi problemi değil, bir iman, ahlak, varlık ve var oluş problemidir ve bilen insanın değil, bütün insanların problemidir (Albayrak, H. 1996: 234-235).

A. Kur'an-ı Kerim ve Ledünni İlim

Ledün kelimesi, Kur'an-ı Kerim'de Kehf suresinde sadece iki yerde geçmektedir: “*Onu dosdoğru (bir Kitâp) olarak indirdi ki katından gelecek şiddetli azâba karşı (insanları) uyarsın ve iyi işler yapan mü'minlere de kendileri için güzel mükâfât bulunduğunu müjdelesin.*” (Kehf, 18/2) ve “*Derken, kullarımızdan bir kul buldular ki, ona katımızdan bir rahmet (vahiy ve peygamberlik) vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik.*” (Kehf, 18/65) Son ayetteki, “Kendisine nezdimizden bir ilim öğrettik” ifadesini bazı Tasavvufçular, o kula vasıtasız olarak Allah'tan verilen bilgiler olduğunu iddia etmişlerdir. Bazı sufiler de mükâşefe yoluyla elde edilen ilimleri “ledünni ilim (ilm-i ledünni)” diye adlandırmışlardır.” (Razi, 1993, XXI: 222). Ayette geçen ilmi, ledünni ilim diye isimlendiren alimler bu ilmin kaynağını gözardı ederek, şahıslara farklı roller yüklemişlerdir. Kehf suresinin 65-82. ayetlerinde anlatılan Hz. Musa ve Bilgi kişi kıssasında Allah'ın kendi indinden ilim verdiği, belirsiz bir kişinin (Bütün hadis kitaplarında yukarıdaki ayette bahsi geçen bu salih kulun ismi ‘Hızır’ olarak bildirilmiştir.) Allah'ın bilgilendirmesiyle üç tikel olayın geleceğini önceden bildiği belirtilmektedir. Fakat bu olayların hepsinde Hızır dışındaki kişilerin iradeleri kendilerine izafe edilmektedir. Ayrıca bu iradelerle Allah'ın ezeli ilmi arasında hiçbir ilişki kurulmamaktadır. Yalnız Hızır, yaptıklarını ‘kendi iradesiyle yapmadığını söylemekle gaybî bilgiye ve kaynağına vurgu yapmaktadır (Güler, 1998: 100-101).

Kehf suresinin diğer ayetlerinde geçen kıssa da Hızır'ın yaptığı işlerin ilahi emirle yapıldığı anlatılmaktadır. “Bu emirlerin özelliği ne idi?” Emirlerin özelliğine bakarak Hızır'ın insanlar için konulan ilahi kanunlarla sınırlı olmayan bir melek olduğu sonucuna varılabilmektedir (Mevdudi, 1995, III: 187-189). Ayette ki, “*ona katımızdan bir rahmet (vahiy ve peygamberlik) vermiş, yine ona tarafımızdan bir ilim öğretmiştik*” ifadesinden anlaşıldığı üzere, her ne kadar Allah gaybî bilgiyi dilediği kullarına verse de insanlar bu ilme sahip olabilmek için bir takım çabalar içerisine girmektedir. Bu ilmi elde etmek isteyen insanın neler yaşayacağını Fahreddin Razi şu ifadelerle açıklamaya çalışmıştır; “İnsan, çeşitli riyazat ve nefis mücahedeleri vasıtası ile his (duyu) ve hayal kuvvetlerini (nefsini) zayıflatmaya gayret etmektedir. Bunlar zayıflayınca akli kuvvet artar, akıl cevherinde ilahi nurlar parıldamaya başlar ve herhangi bir tefekkür, teemmül gayreti olmaksızın, bilgiler meydana gelir ve ilimler mükemmelleşir, işte buna ilm-i ledünni denir. Dolayısıyla da ona gayb aleminde gelen o nurlar tam ve mükemmel bir şekilde akar da akar” şeklinde düşünerek ledünni ile kastedilen budur diyebilmektedir.” (Razi, 1993, XXI: 222-223).

Şüphe yok ki bütün peygamberlerin ilmi Allah tarafından vahyedilmesi ve öğretilmesi itibarı ile ledünni (Allah katından) dir. Fakat burada dikkate değer bir husus Elmahlılı Hamdi Yazır'ın ifadesiyle şudur; “Ve kendisine tarafımızdan ilim öğrettik.” kaydı ile Hızır'a öğretilmiş olan ilim, Hz. Musa'nın ilminden bambaşka bir ilim, yani Allah

tarafından öğretilen ilimlerden özel bir ilim olduğu anlatılmıştır ki, ayetteki kıssalar kari-nesi (ipucu) ile tefsir bilginleri, bunu “Gayıplar ilmi ve gizli ilimlerin sırları” diye tefsir etmişlerdir. Sonuç olarak ledünni ilim denilen gaybî bilgi, kafa çalıştırmakla elde edilme-yip Allah tarafından, sırf Allah vergisi olan yüce bir kuvvetin tezahürüdür. Etkiden etki yapana, duygudan varlığa doğru giden bir ilim değil, etki yapandan etkiye (ize) varlıktan duyguya gelen birinci derece bir ilimdir (Yazır, 1998, V: 371).

B. Hadisler ve Ledünni İlim

Ledün ilmine kaynak gösterilmesi açısından konunun daha sağlıklı anlaşılabilmesi için İbn Abbas’tan gelen şu hadisi aktarmakta yarar vardır: “Übey b. Ka’b (r.a), bize Hz. Peygamber (s.a.v.)’den şöyle bir hadis nakletti: “Musa Peygamber İsrailoğulları arasında hutbe vermek için ayağa kalktı, bu sırada kendisine: “İnsanların en bilgini kimdir? diye soruldu o da: “Ben” dedi. Bunun üzerine Allah, bilgiyi kendisine izafe etmediğinden do-layı onu kınadı ve ona şöyle vahyetti: “İki denizin birleştiği yerde kullarımdan bir kul vardır ki o, senden daha bilgilidir” Musa: “Ey Rabb’im ona nasıl ulaşabilirim?” dedi. ... Kayaya vardıklarında baktılar ki elbiseye bürünmüş bir kimse var veya elbisesine bü-rünen bir kimse (şeklinde birisiydi) Musa hemen selam verdi. Hızır; “Senin toprağında bu selam nasıl olur? dedi; “Ben Musa’yım” dedi: “İsrailoğulları’nın Musa’sı mı?” dedi: “Evet, sana öğretilen rüşdden bana öğretmen üzere sana tabi olabilir miyim?” dedi. Hı-zır: “Sen, bana asla dayanamazsın. Ey Musa! Ben, Allah’ın bana öğrettiği, fakat senin bilmediğin bir bilgi üzereyim. Sen de benim bilmediğim fakat sana öğretilen bir bilgi üzeresin” dedi: “İnşallah beni sabırlı bulacaksın, sana hiçbir şeyde karşı gelmeyeceğim” dedi. Her ikisi sahilde yürüyerek oradan ayrıldılar. Gemileri yoktu, derken bunlara bir gemi rastladı, hemen kendilerini de taşımaları için konuştular. Hızır tanınmıştı, bu neden-le ücretsiz olarak onları gemiye aldılar. Derken bir serçe geldi, geminin kenarına konup denizden bir iki yudum aldı. Hızır; “Ey Musa, benim bilgim ve senin bilgin Allah’ın bilgisinden ancak şu serçenin denizden aldığı yudum kadar eksiltebilir.” dedi. Bu sırada Hızır gidip geminin tahtalarından bir tahtayı söktü. Musa: “Adamlar bizi gemiye ücretsiz bindirdiler, sen de içindekiler batsın diye gemiyi deldin?” dedi. Hızır: “Ben sana, benim-le (bu yolculuğa) dayanamazsın demedim mi?” dedi. Musa: “Unuttuğumdan ötürü beni cezalandırma ve bu davranışından dolayı bana güçlük yükleme” dedi. –Bu, Musa’nın ilk unutmasydı- sonra yola devam ettiler, bu sırada çocuklarla birlikte oynayan bir çocuk gördüler. Hızır hemen yukarıdan kafasını tutup eliyle başını koparıverdi. Bunun üzerine Musa: “Bir kısas olmadan suçsuz bir cana kıydın?” dedi. Hızır: “Ben sana, benimle (bu yolculuğa) dayanamazsın demedim mi?” dedi. –Bu, cevap öncekinden daha sert olmuştu- Yine yola devam ettiler sonunda bir şehir halkına vardılar ve onlardan yemek istediler, ama şehir halkı onları misafir kabul etmedi. Bu sırada yıkılmaya yüz tutmuş bir duvar gördüler. Hızır eliyle işaret edip duvarı düzeltivermişti. Musa: “İsteseydin bundan dolayı

ücret alabilirdin” dedi. Hızır: “İşte bu, seninle benim ayrılmamıza (sebeptir) dedi. Hz. Peygamber (s.a.v.): “Allah Musa’ya merhamet etsin istedik ki keşke sabretseydi de bize (ilginç) işlerini anlatsaydı” buyurmuştur (Buhari, 1982, I: 119). Bu bilgilerden anladığımız, Allah’ın ilmi, insanların kavrayamayacağı kadar geniştir. Bizim beğenmediğimiz bazı şeylerin gerisinde nice incelikler vardır.

Hızır-Musa kıssası, ilk bakışta önemsiz gibi gözükken bazı ayrıntıların ilavesiyle Buhari başta olmak üzere muteber addedilen hadis mecmualarının hemen tamamında yer almaktadır (Öztürk, 2006: 141). Musa; Kehf suresinde geçen kıssa’da adı açıkça zikredilen tek kişidir. İslami kaynakların tümünde kıssadaki ‘Musa’nın, İsrailoğullarına gönderilen ve Firavun ile mücadelesi Kur’an-ı Kerim’de uzun uzadıya anlatılan Ulu’l-azm peygamberi Hz. Musa olduğu kabul edilmiştir. Ancak, Kur’an-ı Kerim’in nüzulü dönemindeki bazı Yahudiler, kıssada adı geçen Musa’nın, İsrailoğullarına gönderilen peygamber Musa b. İmran olmadığını ileri sürmüşlerdir (Yazır; 1998, V: 3257). Ancak Fahrüddin er-Razi; (ö. 606/1209) “Ayette sözü edilen Musa, kendisine Tevrat verilen Musa’dır. Çünkü Allah, Kur’an-ı Kerim’de bu ismi zikrettiği her yerde Tevrat sahibi Musa’yı kastetmiştir.” (Razi, 1993, XXI: 144).

C. Zahiri ve Ledünnî İlim

İlk bakışta genel bir yorum gibi gözükken zahir-batın ayrımı sonuçları itibarıyla müfessirleri fazlasıyla düşündürmüş bir konudur. Acaba Kur’an-ı Kerim metninden “Batın ilmi olarak adlandırılan ledün ilmi zahir ilmi olarak adlandırılan şer’i ilimlerden yüksektir.” anlamı çıkmakta mıdır? Daha da önemlisi, zahir ve batın birbirinin zıddı iki ayrı ilim dalı mıdır? (Albayrak, İ. 2003: 203).

Gayb, duyuların idrak etmediği veya aklın kavramadığı hakikatlerdir. Aslında bir çok şey varlık açısından duyulur alemde bulunduğu halde birbirine nazaran gaip olabilmektedir. Bir insana göre mevcut, göz önünde ve malum olan bir nesne, başka bir insana göre meçhul ve gaip olabilmektedir. Gayb, mutlak bilinmez ve görülmez demek değildir. Aksine idrak olunabilir demektir. (Yazır, 1998, I: 174-176; VII: 5414). Kısacası duyuşsal bilgi insanların duyu organlarıyla algıladıkları şeyler; gaybla ilgili bilgi ise, duyu organlarının algı alanı dışında kalan hususların bilgisidir (İbn Teymiyye, 2001: 271; Çelebi, 1996: 67-70). Daha önce bilginin üç kaynaktan alınabileceğini, bunların; sağlam duyu, doğru haber ve akıl olduğunu söylemiştik. Dinde delil ve dayanak kılınan, herkes için bağlayıcı olan bilgi, zikredilen üç kaynaktan alınan bilgidir. İlham kabilinden olan bilgiler ise, başkası için bağlayıcı ve delil değildir. Muteber olması da kitap ve sünnet bilgilerine aykırı olmamasına bağlıdır.

Zahir ve batın konularından her birinin kendine göre bir ilmi, anlayışı, açıklaması ve yorumu vardır. Özellikle batınî bilgilerin her birinin sıhhatlerine kanıt olarak gösterilen

Kur’ani ve peygamberi deliller sunulabilmektedir. Mutlak gayb, sadece Allah’ın bilgisi dahilinde bulunan ve O’ndan başka hiç kimse tarafından bilinmeyen nesne ve olaylardır.

Gazzali’ye göre ilim tahsil etmenin yolları rabbani ve insani olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. O, rabbani ilmi ise hariçten ve dahilden yani tefekkürle öğrenme şeklinde tasnif etmektedir. Mesela; “Nebiler vahiy yoluyla öğrenirler. Peygamberlerin nefsi her türlü kötülükten temizlenince külli nefis kalem olur ve ona her şeyi nakşeder. İlham ise külli nefsin cüzi insan nefesine takvası, ihlası ve kabiliyetine göre doğmasından (doğma ifadesini; Allah’ın dilediği kuluna dilediği miktar bilgiyi vemesidir şeklinde anlamak zorundayız) ibarettir. İşte buna ilm-i ledün denir.” Gazzali vahiy ve ilham arasında ince bir ayrıma da gitmektedir; “Vahiy gaybi bir emrin açıklanması, ilham ise gaybi bir emrin kapalı bırakılmasıdır. Vahiyle gelen ilim, ilm-i nebevi, ilhamla gelen ilim ise, ilm-i ledünnidir. İlm ledün de nefis ile Yaratıcı arasında aracı yoktur.” (Gazzali, 52-73).

Her şeyin gaybî bilgisine vakıf olmak insanlar için mümkün olmadığından insanların hallerini düzeltmek için gelen şeriatlerde gizli değil açık sebeplere itibar edilmektedir. Bundan dolayı insanlar; zahiri sebepler üzerine ahkamı bina etmekle mükelleftirler. Ama Allah’ın dilediği kuluna bazı gizlilikleri bildirmesi bütün insanların ona ulaşmasını gerektirmez. İnsan gaybi bilgiyi aramakla mükellef olmadığı gibi bilmediğinden sorumlu da olmaz. Bir insanın kendi ilminde (sahip olduğu gaybi bilgi) hayrete düşmemesi, zahirde iyi görmediği şeye derhal itiraz etmemesi, o şeyde birçok menfaat ve gizli sırlar olduğunu düşünmesi (Vehbi, 1968, VIII: 3160-3164), gerektiği bir çok müfessir ve mütefekkirin eserlerinde rastladığımız yaygın bir kanaattir.

Müfessirler, eşyanın zahirini bilmenin ve tanınmanın, zahiri kanun ve yasaları bilmeye temel olarak göstermişler ve aynı zamanda elde edilmesi mümkün olan bir ilim olduğunu ifade etmişlerdir. Ama eşyanın içyüzünü bilmeye gelince, bunu elde etmenin, batını temizlemeye, nefsi tecrit etmeye ve kalbi, maddi alaka ve münasebetlerden uzak tutmaya dayandığını söylemişlerdir. (İbn Kesir, 1991, X: 5049; Razi, 1993, XV: 239). Bundan dolayı, Hz. Musa’nın şeriatları ve hükümleri bilmedeki derecesi, işleri, zahirlerine hamletmeye; o bilgenin derecesi ise eşyanın içyüzüne, işlerin hakikatlerine vakıf olmak, eşyanın gizli sırlarına muttali olmaya dayanmaktadır (Razi, 1993, XV: 238). Bu sebeple tasavvufçular Allah’ın “*Allah’ın göklerde ve yerde sizin emrinize verdiği, nimetlerin zahir (görünen) ve batınını (görünmeyeni) size bolca ihsan ettiğini görmediniz mi?*” (Lokman, 31/20) ayetiyle bizlere soru ile hitap edilmesini ve insanlara gizli veya açık nimetler verdiğine işaret edilmesini, Allah bazı kullarına zahir bilgisi dışında bir batın bilgisi yani ledün ilmi verebileceği şeklinde yorumlamaktadırlar. Sonuçta her ne kadar zahir-batın, şuhud-gayb, ilim-marifet/keşf vb. arasındaki fark açıksa da kaynak açısından aynı olan fakat mahiyet bakımından farklı olduğu söylenen ilm-i ledün sahiplerinin bilgileriyle ilgili ortaya çıkan problemler bir iddia olarak ortada kalmaktadır (Albayrak, İ. 2003: 210).

Sonuç ve Değerlendirme

Kur'an-ı Kerim'de Allah'ın ilminin her şeyi kuşattığı değişik ifade kalıplarıyla müteaddit defalar dile getirilmiştir. Ayetlerden anladığımız şekliyle yaratılanlar için gayb olan O'nun indinde gayb değildir. Çünkü ezeli ilim sahibi olan Allah için bir şey gizli-kapalı olmamaktadır. O'nun her hangi bir şeyi bilmemesi diye bir şey söz konusu değildir. İnsanlar kendi gayretlerinin bir sonucu olarak sonradan bilgi sahibi olmaktadır. Bu ilimler de sınırlı bir alanda kalmaktadır. Çünkü insanlar tüm çabalarına rağmen bazı konularda (Allah'ın zâtı, sıfatları gibi) istedikleri sonuçlara ulaşamamaktadırlar.

“İlm-i ledün” Tasavvufçular tarafından, Allah'ın dilediği kuluna dilediği kadar bahsettiği, hakikatini diğer insanların kavrayamayacağı bir ilim şeklinde tarif edilmiştir. Allah bu ilmi Peygamberlerine tebliğ ve tebyin için vahiy yoluyla bildirip insanları da sorumlu tutarken, salih kullarına ilham yoluyla bu ilmi verebileceği kanaati hasıl olmuş ve diğer kullarını bu ilimden dolayı sorumlu tutmamaktadır. Çünkü ledünni ilim çalışmayla elde edilemeyen, duyuların idrak edemediği ve aklın kavrayamayacağı hakikatleri ihtiva etmektedir. Gaybı bilme yine insanın istemekle elde edemeyeceği bir husus olup onun bilemeyeceği ve kendisine ulaşmayan bir takım gizliliklerden sorumlu tutulması söz konusu olmamaktadır. Gayb öteden beri hep bir bilgi problemi olarak algılanmıştır. Gizlilik ve bilinmezlik her zaman insanları cezp etmiştir. Gayb hakkında bilgi sahibi olmak insan için bir problem teşkil etmezken bu uğurda çalışmak bir problem olmuştur. Halbuki gaybın akıl ile bilinmeyeceği çok açık bir gerçektir. Keşf veya ilham yoluyla elde edilebileceğine inanılan bu gaybî bilgi, onu elde ettiğini iddia edenlere karşı bile tam açık olmayışı ciddi ve büyük bir sorundur.

Kelamda bilginin kaynağı meselesinde esas varılmak istenen nokta, insanları doğruya götüren bilginin ortaya konulmasıdır. Bu sebeple kaynağı ne olursa olsun doğruluğu ve tutarlılığı sorunlu bilgiler, bilgi olarak kabul edilmediği gibi insan ve toplum açısından bağlayıcılığı da mümkün değildir. Gaybî olmayan bilgide olduğu gibi gayb hakkında bildirilen şeylerin de akılla tartışılmak suretiyle bir yoruma ve bilgiye ulaşılacağı söylenebilmektedir. Kelam ilmi açısından bilgi kaynakları olarak belirttiğimiz duyular ve haber aracılığıyla bilinen bilgilerin mutlaka akıl yürütme ile bir sonuca bağlanması gerekmektedir. Duyu ve akıl süzgecinden geçmeyen bilgiler, yanlış ve yanlış, hatalara her zaman açık olduklarından dolayı bilgiye kaynak olmaları mümkün değildir.

Kaynakça

- Abdülbaki, M. F. (1984). *el-Mu'cemü'l-Müfehres li El-fazi'l-Kur'an'il Kerim*. Beyrut; Daru'l-Marife
- Albayrak, H. (1996). *Kur'an'da İnsan-Gayb ilişkisi*. İstanbul; Şule Yayınları.

- Albayrak, İ. (2003). *Kur'an-ı Kerim ve Tefsir Açısından Hızır Kısası ve Ledün İlmi*. Kur'an-ı Kerim ve Tefsir Araştırmaları Dergisi. Sayı(5). 200-210.
- Armağan, M. (1997). *İslam da Bilgi ve Felsefe*, İstanbul; İz Yayıncılık.
- Aslan, A. (2000). *Kur'an'da Vahiy*. Ankara; Şule Yayınları.
- Bağdadi, Abdü'l-Kahir. (1928). *Usulu'd-Din*, İstanbul; Matbaatu'd-devle.
- Bakillani, Ebu Bekr Muhammed. (1957). *Kitabu't-Temhid*. Beyrut; (nşr. Richard J. Mc Carthy, S.J.),
- Bayraklı, B. (1989). *İslam da Eğitim*. İstanbul; M.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları.
- Bilmen, Ö.N. (1959). *Muvazzah İlmi Kelam*. İstanbul; Hisar Yayınları.
- Bilgiseven, A.K. (1997). Önemi, Tarifi ve Konusu, Özellikleri ile İlm-i Ledün. Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi. Sayı(4). 12-45.
- Buhari, *Sahih-i Buhari Muhtasarı, Tecrid-i Sarih Tercemesi*, (1982). İlim Mad,, Hadis no:102 Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları. Cilt(1).
- Çağlayan, H. (2009). *Kelam'da Bilgi Kaynakları*. Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üni., Ankara.
- Çakan, İ. L. (1990). *Hadis Usulü*. İstanbul; M.Ü. İ.F.V. Yayınları.
- Cüveyni, İmam el-Haremeyn. (1996). *Kitabu'l-İrşad*. (tahk, Esad Temim), Beyrut;
- Çelebi, İ. (1996). *İslam İncancında Gayb Problemi*. İstanbul; M.Ü. İ.F.V. Yayınları.
- Develioğlu, F. (1982). *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat*. Ankara; Aydın Kitabevi.
- Doğan, M. (1996). *Büyük Türkçe Sözlük*. İstanbul; Yeni Şafak Yayınları.
- Doğan, H. (2011). *Eş'arî Kelamcılardan Abdülkahir el-Bağdadi'nin Epistemolojisi (Eleştirel Bir Çözümleme)*. Usül İslam Araştırmaları Dergisi. Sayı (10).
http://www.usuldergisi.com/img/_1344352152013_.pdf
- Ergül, A. (2000). *Kur'an-ı Kerim ve Sünnette Kalbi Hayat*. İstanbul; Altınoluk Dergisi Yayınları.
- Gazzali. (2002). *İhya*. Cilt (3). İstanbul; Bedir Yayınları.
- Gazzali. *er-Risale el-Ledünniyye. Mecmûatü Resâili İmâm Gazâli*. Beyrut; -ts-, 52-73
- Giridi, S. (1302). *Nakdü'l-Kelam fi Akaidi İslam*, İstanbul; Mekteb-i Sanayi Matbaası.
- Gölcük, Ş. (1996). *Kur'an ve İnsan*. Konya; Esra Yayınları.
- Gölcük, Ş. ve Toprak, S. (1998). *Kelam*. Konya; Kitap Dünyası Yayınları.
- Görmez, M. (1999). *İslam Dininin Temel Kaynakları*. Eskişehir; A.Ü. A.Ö.F. Yayınları.
- Güler, İ. (1998). *Allah'ın Ahlakiliği Sorunu*. Ankara; Ankara Okulu Yayınları.

- İbn Manzur, Ebu'l-Fazl. (1990). *Lisanü'l-Arab*. Kahire; Daru'l-Hadis. IX Cilt.
- İbn Kesir. (1991). *Hadislerle Kur'an-ı Kerim Tefsiri*. İstanbul; Çağrı Yayınları.
- İbn. Teymiye, (2001). “*Zahir ve Batın İlmine Dair Bir Risale*”. Çev: Mustafa Öztürk, Ali Bolat. *Tasavvuf. İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*. Sayı(6).
- İzmirli, İ.H. (1981). *Yeni İlm-i Kelam*. Ankara; Umran Yayınları.
- Kırca, C. (1997). *İslami Kavramlar-Sözlük- “Ledün”*. Ankara; Sema Yazar Geçlik Vakfı Yayınları.
- Kutluer, İ. (2000). “*İlim*”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Dârussaâde. Cilt (22), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
- Mert, M. “*Kelamcıların Bilgi Tanımları Üzerine Bir Tahlil Denemesi*”, AÜİFD c. XLIV, Sayı: I (2003), 41-67.
- Mevdûdî. (1995). *Tefhimü'l Kur'an*. çev: M.Han Kayani, Y.Karaca, N.Şişman, İstanbul; İnsan Yayınları.
- Nesefî, Ebü'l Muin. (2003). *Tebssiratü'l-Edille*. Ankara; Diyanet İşleri Başkanlığı. II Cilt.
- Özcan, H. (1993). *Matüridî'de Bilgi Problemi*. İstanbul; MÜİFA Yayınları.
- Özdemir, M. (2003). *Allah'ın Bilgisinin Ezeliliği ve İnsan Hürriyeti*, İstanbul; İz Yayıncılık.
- Öztürk, M. (2006). *Kıssaların Dili*. Ankara; Kitabiyat Yayınları.
- Pazarlı, O. (1982). *Din Psikolojisi*, İstanbul; Remzi Kitabevi.
- Pezdevî, Ebu'l Yusr M. (1963). *Usulu'd-Dîn*, Kahire: Dâru İhyai'l-Kütübi'l-Arabiyye
- Ragıp el-İsfehani. (1992). *Müfredat*, Beyrut
- Razi, F. (1993). *Mefatihü'l-Gayb. Tefsir-i Kebir*. Ankara; Huzur Yayınları.
- Sabuni, M. (1995). *Safvetü't-Tefasir*. Çev: Sadreddin Gümüş, Nedim Yılmaz, İstanbul; Ensar Neşriyat.
- Sarmış, İ. (1997). *Tasavvuf ve İslam*. İstanbul; Ekin Yayınları.
- ..... (2011). *Şeytan Üçgeni*. İstanbul; Düşün Yayıncılık.
- Şengül, İ. (1994). *Kur'an-ı Kerim Kıssaları Üzerine*, İzmir; Nil Yayınları.
- Şimşek, S. (1999). *Kur'an'ın Ana Konuları*. İstanbul; Beyan Yayınları.
- Taylan, N. (1992). “*Bilgi*”. *TDV İslam Ansiklopedisi*. Dârussaâde. Cilt (6), İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı
- Tehanevi. (1862). ‘İlm’. *Keşşafu Istalahati'l-fünun*, I-II. Kalkuta; (İstanbul: 1984, ofset. C.Ü.İ.F. Kütüphanesi)

- Topaloğlu, B. ve Çelebi, İ. (2010). *Kelam Terimleri Sözlüğü*. İstanbul; İsam Yayınları.
- Topaloğlu- Çelebi-Yavuz. (1998). *İslam'da İnanç Esasları*, İstanbul; Çamlıca Yayınları.
- Tunç, C. (1994). *Sistematik Kelam*. Kayseri; Erciyes Üniversitesi Yayınları.
- Tusi, Ebu Nasr Serrac. (1999). *el-Lüma-İslam Tasavvufu*, çev: H. Kamil Yılmaz, İstanbul; Altınoluk . Yayınları.
- Uludağ, S. (1995). “*Ledün*”, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul; Kabalcı Yayınları.
- Uludağ, S. (1992). “Batın İlmi”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Dârussaâde. Cilt (5), İstanbul: Türkiye Diyanet . Vakfı.
- Ülken, H. Z. (1972). *Genel Felsefe Dersleri*. Ankara; A.Ü.İ.F. Yayınları.
- Vehbi, M. (1968). *Hulasat-ül Beyan Fi Tefsir-il Kur'an-ı Kerim*, İstanbul; Üçdal Neşriyat.
- Yavuz, Y.Ş. (2000). “İlham”, *TDV İslam Ansiklopedisi*. Dârussaâde. Cilt (22), İstanbul: Türkiye Diyanet . Vakfı
- Yazır, E. H. (1998). *Hak Dini Kur'an Dili*, İstanbul; Azim Yayıncılık. X Cilt.
- Yıldırım, A. (2003). “Hz. Peygamber'in Bilgisi ve Bilgi Alanları”. C.Ü.İ.F. Dergisi. sayı:(7/2). Sivas.
- Zemahşeri. (1997). *El-Keşşaf an-Hakaiki't-Tenzil ve Uyuni'l-Ekavil fi Vucuhu't-Te'vil*, Beyrut; Daru'l-İhya et- Turas el-Arabi. IV Cilt.